

КОН „АНАЛИТЕ“ НА КОРНЕЛИЈ ТАКИТ

[„Кон ‘Аналите’ на Корнелиј Такит“ in Такит, *Анали*, превод од латински и поговор Љ. Басотова, Три, Скопје, 2005.]

„Ништо ме нема толку израдувано, како она што неодамна ми го раскажа Корнелиј Такит. На последниве трки, ми вели тој, до него седел некој римски витез. Си размениле по неколку учени реченици, и витезот туку го прашал: 'А ти си од Италија, или од провинциите?' Такит му одговорил: 'Ти веќе ме знаеш, и тоа од она што си го читал'. На ова, витезот му вратил: 'А! Ти си Такит, или Плиниј?'“*

1. Господинот Корнелиј Такит веројатно бил чудесно способен и надарен човек. Ако му веруваме на римскиот витез кој, освен што страшно љубел коњски трки, сакал по нешто и да прочита, Такит во тоа време бил еден од вкупно двајцата Римјани, кои пишувале нешто што вреди да се чита. Читателот, пак, кој ја држи в раце оваа книга, нека не се сомнева во неговите зборови! Пред него е четиво за тешки и возбудливи времиња, напишано од перо на остроумен набљудувач, немилосрден судија и вешт стилист; во неговите раце се *Аналиите*, историска повест за породилните болки на големото Римско Царство.

Caveat lector! За човекот кому треба да му заблагодариме за ова задоволство, знаеме неверојатно малку. Секој писмен Римјанин добро знаел кој е Такит, но денес, благодарение на мрежата на заборава, ние не го знаеме дури ни неговото име. Плиниј, како што видовме, си имал обичај да го нарекува, едноставно, Корнелиј Такит; многумина му веруваат на големиот хуманист Јустус Лепсиј, па тврдат дека името му било Гај; други, пак, ги претпочитаат податоците од најстарите зачувани ракописи, па историографот го нарекуваат Публиј. Не знаеме со сигурност ниту кога, ниту каде се родил; бил одвај малку постар од Плиниј, па можеме да претпоставиме дека се родил околу 55 година. Потекнувал од Галија – но повторно, некои ја претпочитаат Цисалпинска, денешна северна Италија, а други Нарбонска, денешна јужна Франција.

---

* Plin. Ep. 9.23.2-3.

Дали бил аристократ, или човек од народот? Не ги знаеме неговите родители, ниту пак имаме податок за неговите роднини. Ако судиме според семејното име, Корнелиевците биле стари римски аристократи; но, не знаеме, ќе нè опоменат скептиците, дали нашиот Такит бил фиданка токму од тие Корнелиевци – неговите галски предци можеби го зеле презимето на управникот кој им дал римско граѓанско право.

Што знаеме, тогаш, за Корнелиј Такит, и можеме ли да кажеме нешто со сигурност? Можеме, и тоа врз основа на она што го постигнал и сработил. Без оглед на староста на семејните корени, Такит потекнувал од имотно семејство, зашто го добил истото образование како и сите млади Римјани од повидните семејства. Тој учел беседништво и право кај прочуените Марк Апер и Јулиј Секунд, што значи дека се подготвувал за политичка кариера. Во време на императорот Веспасијан, Такит веќе зачекорил на првите скалила од римскиот *cursus honorum* и стапил во ниската провинциска служба вигинтивират. По неа, следела една година во римска легија, а потоа квесторска должност.

Од 77 година па натаму, младичот од провинцијата потешко ќе им се измолкнува на современите читатели. Тогаш, имено, се оженил за ќерката на римскиот консул Гнај Јулиј Агрикола, кој штотуку ја завршил консулската служба и се подготвувал да ја преземе должноста на римски управител на Британија. Ценето римско семејство, одличен потег за младич од добар провинциски род: Агрикола бил човек со силни врски и големо политичко влијание, и Такит бездруго очекувал дека ќе се најде поблиску до престолнината. Но, Агрикола заминал за Британија, па нашиот Корнелиј морал уште извесно време да се пробива благодарение на сопствените способности и доблести. Во 81 година станал квестор и, ако се има на ум дека сè уште бил во провинција, сепак станувало збор за значајна должност; патот на кариерата најпосле го донел во Рим во 88 година, истата година кога императорот Домитијан ги празнувал столетните игри. Не многу потоа, Такит станал претор, а потоа и член на еден свештенички колегиум; но, престојот во Рим не потрајал, зашто во 93, годината во која починал Агрикола, го наоѓаме Такит кај служи како пропретор во една провинциска легија веќе четврта година. Некои истражувачи велат дека Домитијан го пратил Такит во прогонство, други, пак, дека тој самоволно избегал од гневот на лутиот (и можеби веќе безумен) император; трети ќе кажат дека станува збор за отсуство поради редовна служба во римската војска, која го очекувала секој Римјанин од негов ранг. Како и да е, Корнелиј Такит одбрал да се врати во Рим во при-

лично незгоден миг, токму на време за таму да ги преживее последните години на Домитијан – време на кое римските аристократи се сеќавале со страв и горчина.

За следниот император – Нерва – Такит не штеди пофалби: „На почетокот на едно ново, блажено раздобје“, ни соопштува тој, „Нерва спои две инаку неспоиви нешта – царската власт и слободата“.* Во тоа ново, блажено и слободно раздобје, Такит зачекорил *elegantissime*: како римски консул. Многумина ќе прашаат: што можела на Такит да му значи тогашната консулска чест, која немала речиси ништо заедничко со старите консули на римската Република? Вистина е дека консулите веќе не ја воделе државата, вистина е и тоа дека веќе не се бирале само двајца (требало да се задоволат многумина!), па сепак, за еден виден римски граѓанин, згора на тоа од провинција, консулатот сè уште претставувал голема чест и достоинство и врв на политичката кариера. Не знаеме како Такит ги исполнувал консулските должности, но веројатно дејствувал исто како и дотогаш: одмерено, совесно и доблесно. Човекот кој ја започнал кариерата во време на Веспасијан, напредувал во време на Тит, го преживеал Домитијан, а останал на висока положба и со Нерва и Трајан, секако умее да се снајде и на оваа должност. Дури и да не направил ништо друго, како консул ја имал ретката чест да беседи посмртно слово за прочуениот војсководец Вергиниј Руф, симболот на римската совесност и доблест, кого војниците двапати – пред и по смртта на Нерон – го извикале за император, а тој двапати ја одбил титулата.

Што правел Такит по завршувањето на консулатот, можеме само да претпоставуваме. Веројатно продолжил да се занимава со право, зашто во 100 година успешно обвинил и осудил некој римски управител за изнудување; кариерата, пак, ја крунисал во 112, кога бил назначен за римски управител на Азија.

Не знаеме кога точно починал, ниту пак сме сигурни дека оставил потомство. Век и половина по неговата смрт, императорот Марк Клавдиј Такит се гордеел што потекнува од лозата на славниот историограф; во V век, пак, се спомнува некој Полемиј, „префект на обете Галии“, кој наводно водел далечно потекло од Корнелиј Такит.

2. *Haestenus, ergo, de homine; reliqua ut de historico narranda sunt.* Некаде околу 98 година, Такит излегол во јавноста со своето прво дело, „За животот и карактерот на Гнај Јулиј Агрикола“. Вдахновен од синовска почит и восхит за големиот углед и делата на Агрикола, Такит напишал возбудливо раскажано дело со живи карактерни описи; неговите чувства се искрени, стилот му е достоинствен, а етиката возвишена. Впрочем, според сите правила на римскиот пишан збор, дело

---

* Такит, *Агрикола* 3.

со ваков наслов би требало да биде пофално слово *par excellence*, во кое зетот Корнелиј Такит ќе му искаже почит и благодарност на својот веќе починат дедо, кој му ги отворил вратите на политичкиот живот во престолнината.

Но, „Агрикола” не е само тоа, или, да бидеме уште похрабри, „Агрикола” е најмалку тоа што очекуваме да биде. Првото дело на Корнелиј Такит во исто време е биографски приказ, посмртно слово, географско-етнолошки спис, апологија на римската аристократија, пофалба на римската чест и доблест и, над сè, остра морална и политичка критика на императорот Домитијан. Наместо да му го посвети целиот труд само на Агрикола и на неговите постигања, Корнелиј Такит одбира многу поинтересен начин да соопшти зошто неговиот дедо заслужува пофално слово. Тој ги става Агрикола и неговите дела во референтна рамка: наместо да зборува за човекот, тој зборува за неговата околина, за *друштво*, и на тој начин ја потцртува неговата вредност и способност речиси и без да го пофали. „Ние”, ни објаснува Такит, „си го докажавме нашето големо трпение; како што нашите стари го достигнаа врвот на слободата, така ние го допревме врвот на ропството, додека со истраги ни беше ускратено правото да зборуваме и да слушаме. Со гласот ќе го изгубевме и сеќавањето, само да беше во наша моќ да забораваме, како што умееме да молчиме!”[†] Во едно такво време, значи, „младиот човек Агрикола се здоби со знаење, опит и вештина; неговата душа ја освои жед за војничка слава во едно незгодно време - кога на видните луѓе се гледаше попреку, а добриот глас не беше помалку опасен од лошиот.”

„Со што друго судбината би можела да го награди? [...] Ја одбегна иднината со негибното достоинство, со одличен глас и додека сите пријатели и блиски му беа живи и здрави. [...] Со својата прерана смрт, беше спасен од тоа да види како Домитијан најпосле ја урна државата - не со повремени удари, и не давајќи ѝ можност малку да се окрепи, туку со постојан притисок и како со еден удар.”[‡] Благодарение на инвентивниот пристап на Такит, читателот на „Агрикола” има пред себе не пофално слово за еден римски аристократ, туку поскоро - реален и речиси суров пресек на римското општество во време на Домитијан, чиј современик бил и тој.

Безмалку во исто време, Такит го обелоденил и второто дело, „За потеклото и местоположбата на Германите”. За некои, „Германија” е фрагмент од „Историјата”, одвоен од главното дело поради важноста и актуелноста; други во ова дело гледаат географско-етнолошки спис, вежба преку која судскиот беседник Такит полека го остава беседништвото и се доближува кон историографијата; трети,

[†] *Ibid.*, 2.

[‡] *Ibid.*, 44.

пак, повторно се повикуваат на чувствата на Такит кон нему современиот Рим и тврдат дека „Германија“ е сатирично слово за римската декаденција и суровата природна надмоќ на младите, сè уште нерасипани Германи. Туку, да ја оставиме критиката настрана; што е „Германија“, и зошто е напишана, најубаво ќе ни каже токму Такит.

„Каква штета, освен убиството на Крас, сме претрпеле од Истокот? [...] А овие Германи ги победија Карбон, Касиј, Скаур Аврелиј, Сервилиј Кајпион и Гнај Малиј; некои од нив дури и ги заробија. На римскиот народ едноподруто му уништија пет консулски војски, на Август - три легии, а го убија и Вар; скапо минаа и Гај Мариј во Италија, божествениот Јулиј во Галија, а и Друз, Нерон и Германик, иако ги победија германските чети. [...] И, ми се чини дека во последно време има многу повеќе триумфи над Германите, отколку вистински победи над нив.“[§]

Кои се овие страшни Германи, и треба ли Римјанинот да се плаши од нивната сила? Да просудиме: тоа се луѓе што „не се мешале со туѓинци [...] и опстојале како род чист, својствен и сличен само на себеси [...] Луѓе со продорни сини очи, црвеникави коси и крупни тела подготвени само за напад.“ „Носат хасти со тесно и кратко сечиво, толку остри и zgodни за ракување, што со истото оружје по потреба можат да се борат и од далечина, и гради в гради. [...] пешаците, голи или лесно нагрнати, фрлаат по неколку стрели, кои летаат далеку. Се борат измешани, бидејќи брзината на пешаците е ускладена и прилагодена за коњичка битка.“ „Ако племето во кое се родени станало зачмаено од долг мир и бездејствие, благородните младичи се упатуваат онаму каде тогаш се води некаква војна; зашто, на племето му е омразен мирот, а и полесно блеснуваат во опасности.“^{**}

Ова навистична звучи страшно; па сепак, би се рекло дека римската легија би требало да биде сосем способна да излезе на крај со непријатните соседи. Но, она што Корнелиј Такит сака да го потцрта не е воената вештина на Германите, туку нешто многу посуштинско. „Златото и среброт не им значат ништо. Кај нив можат да се видат сребрени вази, дарувани на нивните пратеници и првенци, кои не ги ценат повеќе од оние направени од земја.“ „Најголема срамота е да се остави штитот; на така осрамотениот не му е дозволено ниту да присуствува на верски свечености, ниту да оди на собор. Многумина преживевани престапници му ставиле крај на срамот со бесење.“ „Предавниците и оние што избегале од бојниот ред ги бесат на дрвја. Плашливците, неспособните и развратните ги фрлаат во кал или во бара, па ги дават префрлајќи им плетар преку глава.“ И најпосле: „Таму

[§] Такит, *Германија* 37.

^{**} *Ibid.*, 4; 6; 14.

никој не се шегува со пороците, ниту пак заведувањето и блудничењето се оправдуваат со 'современост'“. „И се молам кај овие племиња да јакне и трае, ако не љубовта кон нас, тогаш секако меѓусебната омраза; под ударите на судбината, ниту среќата не може да му пружи на нашето царство ништо повеќе од неслогата на непријателите!“^{††}

Читателот, бездруго, веќе си приспомнува за она што Корнелиј Такит го беше кажал во „Агрикола“, и за начинот на кој ни ги отслика духот и расположбата во Рим во времето на последните Флавијевци. Треба ли да се анализира понатаму? „Германија“ е историска монографија со точно одредена цел: целта е да се сврти вниманието на Римјаните кон опасноста што надвиснува од север. Такит ја опишува само едната страна, Германите, зашто добро знае дека секој Римјанин, читајќи, ќе го спореди напишаното со она што го гледа дома. Опомената на Такит е токму во премолчениот, само остроумно навестен контраст; заклучокот, и тогаш и денес, му е оставен на читателот.

На помалите дела на Такит^{††} се задржавме подетално и за нив, можеби, проговоривме повеќе; но, тоа е и нужно, и неизбежно, зашто тука ги гледаме првите навестувања за начинот на кој ќе размислува и пишува подоцнежниот голем историчар. Методолошкиот пристап на Такит е веќе поставен: тој претпочита да зборува и размислува за човекот и општеството, одошто едноставно да реди настани. Во „Аналите“ ќе го прави и едното, и другото, и треба да го имаме на ум досега кажаното за да просудиме што му било поважно. Но, пред да проговориме за „Аналите“, треба да се кажат неколку збора и за неговото прво големо историско дело.

По „Агрикола“ и „Германија“, Такит ја напишал „Историјата“, во која ја опишал историјата на Римското царство од смртта на Нерон во 68 година, до смртта на Домитијан во 96. Времето опишано во „Историјата“ е возбудиливо и бурно не помалку од она во „Аналите“: станува збор за двете години во кои за римскиот престол крваво се надбивале Галба, Отон и Вителиј, дванаесетте години на починка од војни под власта на Веспасијан и Тит, и петнаесетте години тиранско самовластие на Домитијан.

„Историјата“ на Такит несомнено би била извонреден, систематски напишан извор за владеењето на Флавијевците: дванаесет (или, според некои, четиринаесет) книги напишани од човек кој во тоа време веќе бил во врвот на власта; човек кој можел да пишува од прва

^{††} *Ibid.*, 5; 12; 19; 37.

^{††} Двете помали дела на Такит се преведени на македонски: Корнелиј Такит, *Германија / Агрикола*, прев. Весна ДИМОВСКА - ЈАЊАТОВА и В. САРАЌИНСКИ, Култура, Скопје, 1999.

рака за состојбата во западните провинции, од каде потекнувал, и за последните години на Домитијан во Рим, кои лично ги искусил и преживеал. Но, од заборавот се спасени само првите четири и сосем мало делче од петтата книга – дел кој покрива одвај година и неколку месеци од настаните.

До нас, значи, стасал само мал дел од „Историјата“, па ако се обидеме преку него да судиме за структурата, методот и поставеноста на целото дело, секако ќе згрешиме. Па сепак, од она што останало, се гледа дека Такит се определил за жив стил на прикажување, подреден во цврста и обмислена структура. Раскажувањето за борбите на Галба, Отон и Вителиј просто блика од детали, и со брз и величествен одит кон конечното разрешување на речиси епски прикажаните трагични епизоди – повторното воспоставање на мирот, под императорската закрила на Веспасијан. Општо земено, „Историјата“ е повест во која се дејствува колективно: главни двигатели се војничките чети, римската толпа, бунтовниците, бранителите – со еден збор, народот. Народот е тој што размислува, се плаши и се надева, тој што се бунтува против Нерон. Народот ја расчистува сцената од Галба, Отон и Вителиј и го подготвува декорот за новата власт. Најпосле, народот му ја дава целата претстава на еден единствен *maître de cérémonie* – новиот владетел, кому однапред му ги дава и својата доверба и преданост, сè дури тој не ги изневери.

Ние, секако, знаеме и што се случувало понатаму. Иако се соочил со празна државна ризница, сомничав Сенат и војска со поколебан морал, енергичниот Сабинец Веспасијан успеал повторно да ја крене државата, да ги обнови финансиите, да внесе нов дух во Сенатот, та дури и да го обнови Капитол. Го наследил Тит, кој владеел само две години, но бил засекогаш овековечен во римската традиција – особено од Сенаторите – како еден од најдобрите императори. Престолот го наследил неговиот брат, Домитијан... и тука нештата се свртеле. По дванаесетгодишна слога, императорот и Сенатот се презирале, дури и се мразеле со иста горчина како и во времето на Нерон. Легиите во Германија откажале послушност и си избрале нов император, легатот Антониј Сатурнин. Државната благајна, испразнета од Нерон и повторно наполнета од Веспасијан и Тит, била упропастена. Меѓу сенаторите, философите, државните службеници, воените запovedници, немало човек кој не се плашел од хировите на владетелот. Најпосле, еден ослободен роб, прислужник на царицата, им ги скратил маките на Римјаните убивајќи го Домитијан во заговор.

Човек кој долги години учествувал во власта (и тоа во онаа највисоката!) бездруго добро знаел дека на државата, за да може да дише со правилен ритам, ѝ се потребни обмислени постапки на владетелот, постојаност и кохерентност на целиот државен врв и (во најблага

можна смисла на зборот) некаква спокојна предвидливост на настаните, која ќе го држи народот трезвен, пресметлив и свртен кон иднината. проблемот на Такит се состоел во тоа што, напротив, токму државата во чие управување учествувал се развивала непостојано, некохерентно и, дури, необмислено. Во историјата на Римската држава се ределе години на стабилност и благосостојба, грубо пресекувани со години на безумно крвопролевање; години на растеж и развој, заменети со години на страв и беда; по неколку добри владетели, на престолот стапувал еден изопачен и неспособен, кој уништувал сè што било направено пред него. Не само Такит, туку секој Римјанин би се запрашал: кој е виновен, и каде треба да се бара грешката? Но, оваа загатка била лесна само навидум; во суштина, таа криела стапици кои би го поколебале и најупорниот трагач.

Секако, најлесно би било да се удри по главата, да се обвини владетелот: та, сосем е логично дека по низа добри и мудри владетели дошол некој изопачен, неук и неспособен! Но, зарем таа изопаченост била вродена, а неукоста наследена? Добриот Тит и свертот Домитијан биле чеда на еден ист татко, енергичниот и чесен Веспасијан, кој бездруго обајцата ги подучувал и воспитувал еднакво. Нестабилниот Тибериј пораснал токму под закрила на Август, кој на Рим му ја дал толку посакуваната стабилност. Дали е, тогаш, виновен народот? Но, истиот римски народ го величал Август, а го презирал Тибериј, го сакал Тит, а им пресудил на Нерон и Домитијан. Една иста војска поставала владетели, а потоа се обидуваа да ги тргне. Гордите римски сенатори молкум помогнале да се погребат Републиката, а потоа непрестајно го барале, и не го наоѓале, своето место.

Навистина, сенаторот Корнелиј Такит си поставил сериозна загатка, која чекала да биде решена. И така, откако ја завршил „Историјата“ со убиството на Домитијан, Такит сфатил дека нема да го исполни ветувањето што го дал уште во „Агрикола“ – да ги опише делата на Нерва и Трајан. Наместо да оди напред, тој сфатил дека треба да се враќа наназад, да го бара историскиот миг во кој, според него, се завртелo вретеното на римските невољи.

Тој миг, според Такит, се случил во 14 година н.е., кога Тибериј го наследил Август, а Републиката почнала да се видоизменува кон Империја. Дотогаш пишувал *historiae* и раскажувал нему современи настани; сега морал да зборува за минатото – да пишува *annales*.

3. „Аналите“, или описот на случувањата од смртта на Божествениот Август, го покриваат периодот од смртта на Октавијан Август и устоличувањето на Тибериј во 14 година н.е., до смртта на Нерон во 68 година н.е. Ова дело, во кое Корнелиј Такит го прифатил

традиционалниот облик на летописно раскажување со историско толкување на поважните настани, имало 16 или 18 книги; најверојатно го започнал за време на императорот Трајан, а го завршил дури во првите години на Хадријан. И „Аналите“ не се зачувани во целост, но од нив останало повеќе одошто од „Историјата“: зачувани се првите четири книги, почетокот на петтата и голем дел од шестата, како и делови од текстот од единаесеттата до шеснаесеттата книга. Или, хронолошки, покриен е периодот од 14 до 29, од 31 до 37 и, во делови, од 47 до 66 година н.е.

Додека ја пишува „Историјата“, Такит слободно можел да се потпре врз сопствените сеќавања и искуства; тој можел да зборува од прва рака, зашто опишувал време во кое и тој бил активно вклучен во настаните. Она што не го видел или доживеал лично, лесно можел да го дознае од разговорите со своите пријатели, познаници и колеги во власта. Но, за да ги состави „Аналите“, во кои требало да зборува за настани што се случиле пред него, му требале и други извори. До сега е многу пишувано за изворите што веројатно ги користел нашиот историограф, за тоа сè уште се пишува, а веројатно ќе се пишува и многу по нас: станува збор за дела кои, како и голем дел од неговите трудови, не преживеале до наше време. Може да се претпостави дека Такит ги имал пред себе историските дела на Ауфидиј Бас и на Плиниј Постариот, во кои веќе бил обработен овој период; за владеењето на Тибериј, можел да се послужи со делото на поранешниот консул Марк Сервилиј Нонијан; за Клавдиј можел да црпи податоци од друго дело на Плиниј Постариот, кое се надоврзувало на Ауфидиј Бас, а за Нерон ги користел загубените дела на Клувиј Руф и на Фабиј Рустик. Бездруго многупати ги разлистувал и сеќавањата на војсководецот Гнај Домитиј Корбулон, како и личните приклучоци на Агрипина Помладата. Понатаму, како висок државен службеник и сенатор, Такит имал пристап до вистинско изобилие од јавни записи, сенатски протоколи, официјални дневници и извештаи, а не се двоумел да поsegне и по некои сосем секојдневни извори на информации, како *Acta diurna*. Најпосле, тука биле и преписките и запишаните говори на владетелите кои, право е да се каже, ги прилагодувал кон неговиот стил на раскажување.

И така, поттикнат од истражувачка глад, но и од должноста да одговори на прашањето што самиот си го поставил, снабден со вистинско изобилие од официјални и неофицијални извори, Корнелиј Такит најпосле бил подготвен да го протокува политичкото бreme на минатото и да ги испита суштината и начинот на управувањето со Империјата. Ние, пак, нема да навлегуваме во детали, и секако нема да му ги раскажуваме „Аналите“ на читателот кој допрва треба да ги

прочита; наместо тоа, одбираме само да ја поттикнеме неговата љубопитност и да му најавиме што сè може да го очекува на страниците што следат. Во продолжение, ќе проговориме само за две впечатливи поенти во „Аналите”: мигот во кој, според Корнелиј Такит, Републиката најпосле паѓа ничкум пред Монархијата, и мигот во кој, повторно според него, слабиот и нестабилен владетел станува безумен тиранин.

Што се однесува до првиот проблем, треба да бидеме искрени и јасни: почитуваниот сенатор Такит никаде не нагласува дека ќе пишува против монархијата. Напротив, уште на почетокот од „Аналите”, тој ја прифаќа и признава потребата од силна, централизирана власт што ќе управува со државата; таков бил, впрочем, и вообичаениот аристократски став кон политичката слобода.

Но, новиот услов во оваа приказна – а кој Такит упорно го нагласува – е тоа дека таквата власт мора да дава нови, свежи и надарени луѓе кои понатаму ќе ја преземат и развиваат државата. А што се случува во Рим, непосредно пред смртта на Август? „Август во своите последни разговори”, ни раскажува Такит, „кога расправал за тоа – кои луѓе би го одбиле владетелското место, иако би биле способни, за оние кои го посакуваат, а не се дораснати за тоа, или за оние кои се способни за истото и го посакуваат, рекол дека Марк Лепид е способен за тоа, но го одбивал, дека Гал Асиниј силно го посакува, но не е способен, а дека Лукиј Арунџиј е достоин и, ако му се даде можност, тој би се осмелил да го заземе.”^{ss} Она што бодеше очи е *начинот* на кој сето ова се случува. Личниот авторитет на еден човек се пренесува понатаму со прост договор во владеечката куќа, без оглед на способноста, без оглед на расположението и вољата на другите конституенти на државата. Или, со други зборови, ѝ се врти грбот на римската традиција и се остава место за поткопување на моралот на граѓаните. Август, во очите на Такит (но и на Апијан, и на Аниј Флор!) не бил самодржец, барем не во прво време: тој бил силник со војска кој посегнал по врвната власт и ги победил своите противници – истото што пред него го направиле и Сула, и Гај Мариј и Кајсар. Вистина, Август можеби не бил самодржец, но секако бил поткопувач, ако не и целат на Републиката, зашто *то* сменил *моделот* на *примопредавање на власта*. Првиот вистински самодржец, посвоениот Тибериј, ниту ќе размислува поинаку, ниту пак, според Такит, ќе стори нешто за да ја поправи оваа грешка.

Да се задржиме на Тибериј. Критиката редовно го обвинува Такит дека без мерка го оцрнува и напаѓа Тибериј; напротив! Такит умее да напише дека „на првенците им се допуштало да расправаат и,

---

^{ss} *Анали* 1.13.

ако преминеле на додворување, самиот тој ги спречувал во тоа. Доделувал почести водејќи сметка за благородието на предците, воената слава и видните способности од полза за татковината, та било доволно видливо дека другите не биле подобри. Конзулите и преторите го задржале своето достоинство; [...] законите правилно се применувале. [...] Народот страдал поради скапотијата на житото, но тоа воопшто не било по вина на принкепсот; тој, колку што можел, на своја сметка и со свое залагање помагал да се намалат неповолностите поради неплодноста на земјиштето и несреќите на море. Се погрижил и провинциите да не се бунтуваат поради нови намети, а старите да ги поднесуваат без алчноста и свирепоста на магистратите; немало телесни казнувања, ниту одземање на имоти. [...] имал малку имот низ Италија, скроман број робови, а дома држел малкумина ослободеници. Ако некогаш имал спор со приватни лица, тоа се решавало на форумот и на суд.”***

Би било навистина убаво Тибериј да останел разумен, но работите – како што бидува секогаш – полека почнале да добиваат друг тек. „Ако Тибериј, по толку државничко искуство, опиен од моќта на власта се променил...”, ќе се пожали на едно место Такит; и понатаму, „просторот на говорот бил тесен и лизгав под овој принкепс, кој се плашел од слободата, а го мразел додворувањето.”†††

Еве ги, собрани на едно место, и прашањето, и одговорот, и вистинската дијагноза. Убаво е кога владетелот е разумен; но, дека власта може да го извитопери, било општо место за кое веќе се расправало половина милениум пред Такит.††† Кога тоа го почувствувале на сопствена кожа, господата сенатори и римските граѓани сфатиле дека им недостасува еден мал, но суштински детал во државната управа: *контролен механизам*. Најголем страв, та оттаму и најважна грижа на Римјаните во Републиката била некој да не се обиде да ја злоупотреби власта; та, не случајно државата ја водеде *двајца* конзули, чии овластувања траеле само една година, а ретко избираниот диктатор, кој имал поголеми овластувања и од нив, имал мандат од само шест месеци. Принкепсот, ете, немал ограничен мандат; како тогаш да се симне од власта? Со политичко убиство, бунт, можеби граѓанска војна – решенија кои сигурно не ја прават државата посилна. Да биде иронијата поголема, принкепсот (добар, лош, способен, неспособен, како ви е воља) бил најмалку виновен за сево ова. Сенаторите се тие што, иако *de iure* не морале, сепак побрзале да изберат нов принкепс, а народот со интерес ја набљудувал – *и само ја набљудувал* – целата претстава.

*** *Ibid.*, 4.6.

††† *Ibid.*, 6.54; 2.87.

††† *cf.*, на пример, Херодот, *Историја* 3.80-82.

Премолчуваме педесетина години за да стасаме до сцената во чиј центар стои Нерон, невештиот слабак кој станал суров безумник. Но, сега ниту ќе разгледуваме како можело тоа да се случи (тоа тукушто беше покажано), ниту пак ќе го преиспитуваме личниот став на Такит за вдахновениот поет-тиранин. Напротив, ќе истакнеме една аномалија со која Такит ѝ се спротивставува дури и на современата критика, а која повторно речито ќе ни проговори и за методот, и за ставот, и за начинот на кој размислува историографот.

За што, имено, станува збор? Едно од најинтригантните места не само кај Такит, туку и во римската историја воопшто, е пресвртната точка во владеењето на Нерон, точката по која повлечениот, несигурен и благ владетел станал чудовиште. Поголемиот број истражувачи уште одамна го прифатиле ставот дека пресвртната точка треба да се датира во 59 година н.е.^{§§§} Тогаш, освен другите злосторства што му лежеле на срце, Нерон успеал да се отргне од својот довчерашен советник Бур, го натерал мудриот Сенека да моли за ослободување од советничката служба (но, се разбира, не го ослободил) и, над сè, најмалку двапати посегнал по животот на сопствената мајка. На критиката ѝ е особено омилена епизодата кога еден трибун на преторијанската гарда презриво му дофрла на Нерон: „Ниеден војник не ти бил поверен од мене, додека го заслужуваше тоа; почнав да те мразам откако ја уби мајка си, сопругата, откако стана колар, актер и паликуќа!“^{****} Во ред, би рекле; трибунот ни го кажува она што веќе го знаеме.

Но, излегува дека Такит знае малку повеќе од нас, зашто им пркоси на сите и упорно тврди дека пресвртната точка не треба да се бара во 59, туку дури во 62 година н.е. Причините за ова отпрвин не ни изгледаат многу јасни; за да сфатиме што се случува, треба внимателно да размислиме што Такит се обидува да ни соопшти, и што значи тоа за целата приказна. 59 година можеби е година на личен крах на Нерон како човек; но, Такит не намислил да пишува за луѓе, туку за римската држава. Најпосле, дали оној Нерон што го отрул Британик заслужува помала осуда од Нерон што го смислил убиството на мајка си, или од оној што ја погубил жена си Октавија? Прашањето е апсурдно, и целата приказна очигледно нема никаква врска со постепената морална ерозија на Нерон, тема толку омилена на биографите и етичарите.

^{§§§} Најцелосен преглед на досега искажаните мислења е даден кај М. GRIFFIN, *Seneca: A Philosopher in Politics*, Oxford 1976, 423-427, како и во *Nero: The End of a Dynasty*, London 1984, 83-100 (од истиот автор).

^{****} *Анали* 15.67.

Вистинската рамка во која треба да се разгледува овој проблем е истата идејна рамка која го одбележува целото творештво на Корнелиј Такит: какви луѓе и на каков начин го уриваат системот и, уште поважно, дали и како општеството реагира на овие случувања. Ако се погледне вака, 62 година одлично се вклопува во мозаикот. Во 62 година, умерените советници Бур и Сенека се минато, исто како и нивните поуки и совети. Во 62 година најблиски соработници на Нерон стануваат никаквиот Офониј Тигелин и зловната Попаја Сабина: лоша дружба на луѓе на најлошото можно место, на врвот на големата Империја. Истата година, Нерон го губи слухот за Сенаторите и, наместо барем да ги поднесува, почнува отворено да ги понижува и мрази. Најпосле, истата 62 година, најново нешто во Рим се судењата врз основа на *lex maiestatis*, законот за навреда на Неговото Царско (и, за Нерон, Божеско) Величие. Слободата, достоинството, интелектуалната и моралната храброст на Римјанинот стануваат само зборови од делата на старите мајстори, чии ракописи и онака ги покрива дебел слој прашина; државата, која сега ја расипува не еден владетел, туку цела толпа луѓе на нејзиниот врв, го допира дното. Во познатиот манир од „Историите“, проблемот ќе го реши народот; смртта на Нерон е достоин и заслужен крај за неговата династија.

4. Толку нека биде кажано за „Аналите“; за нивниот автор, пак, уште само неколку збора. Такит, за жал, неретко бил омилена мета на чеканот на историската критика. Обвинуван е безмалку за сенешто: дека „не ги сфатил важните политички и општествени процеси“; дека „неговата историја не излегува од дворецот“, зашто „не можел да ја согледа улогата на провинциите, та затоа сосема ги запоставил“; понатаму, може да се прочита дека „Такит повеќе го интересира драмата, одошто вистината“, зашто повеќе се грижи како ќе ги отслика карактерите, одошто дали ќе премолчи некој настан. Обвинуван е и поради тоа што „неговото авторско присуство во текстот се чувствува премногу“; или, ако сево ова се собере на еден куп, „кога ќе се спореди со претходниците, неговата историја претставува методолошко назадување“.

На потписникот на овие редови обвинувањата му се чинат премногу храбри; но, тешко е да се расправа за вакви прашања во само неколку реда, та затоа, наместо широко да ги побиваме, ќе се задоволиме со само неколку нагласки. Пред да го ставиме Такит на обвинителна клупа, вреди да се запрашаме колку историографски дела за ова време воопшто дошле до нас. „Римската историја“ на Дион Касиј (помлад цел еден век!) е зачувана само во скратена верзија, из-

работена од втора рака, та за овој автор речиси и не можеме да зборуваме. Останува уште Светониј со „Дванаесетте римски цареви“* и, и, со Такит, списокот завршува. Зарем оваа референтна рамка не е премногу мала? Ние, едноставно, немаме доволно зачуван *изворен* материјал, преку кој издржано би суделе за состојбата на римската историографија во времето на Такит; значи, изворно, не знаеме многу нешта за политичките и идејни платформи, за точното место на историографијата во општеството, за тоа кој, воопшто, пишувал, како и зошто пишувал... па, ако милувате, не знаеме ништо ниту за тогашниот историографски тренд. Можеме, единствено, да се повикаме на духовитите досетки на Лукијан од Самосата, но тие имаат сосем поинаква цел: да ги исмејат *лошиите*, а не да ни ги претстават *сиите* историографи. Значи, ако сакаме да обвинуваме, ни останува: или да поврзуваме неврзани податоци за да им дадеме кохерентност на нашите тврдења, или да ги споредуваме Касиј, Светониј и Такит со Салустиј Крисп и Тит Ливиј, што е едноставна замена на тези, зашто меѓу нив има празнина од цело едно столетие.

На таков начин Такит, кој се нафатил да ги пишува „Аналите“ не од задоволство, туку за да ги објасни политичките и општествени процеси, е обвинет дека воопшто не ги согледал, ниту ги разбрал; со истата таа (погрешна) методологија, човекот кој се родил и образувал во провинција, кој минал поголем дел од кариерата во провинција и кој, најпосле, завршил како проконзул на провинција, е обвинет дека не можел да ја согледа улогата на провинциите.

Останува уште обвинението според кое нашиот Корнелиј е премногу присутен во „Аналите“, и дека секаде се чувствува неговиот авторски зафат. Ако еден автор воопшто може да биде премногу присутен во сопственото дело, ова обвинение стои; против него одбрана нема. Но, дали станува збор за методолошко назадување, недостиг од умеене, или за свесен избор на Такит, нека просуди читателот.

Нему му препорачуваме час поскоро да ја заврти оваа страница и да му се препушти на живиот, бурен и возбудлив превод на проф. Љубинка Басотова. Да го почувствува, *sine ira et studio*, вдахновението во редовите на македонскиот Такит.

---

* Делото на Светониј е преведено на македонски: Светониј Транквил, *Дванаесетте римски цареви*, прев. Весна ДИМОВСКА - ЈАЊАТОВА и В. САРАЌИНСКИ, Култура, Скопје, 2001.